

دانشگاه آزاد اسلامی
واحد تهران مرکزی
دانشکده حقوق

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد (M.A)
گرایش: حقوق بین الملل

عنوان:

تحولات حقوق بین الملل در زمینه مسئولیت بین المللی دولت ها در رابطه با تغییرات آب و هوایی
(اقلیمی)

استاد راهنما:

دکتر حسن سواری

استاد مشاور:

دکتر منصور جباری قره باغ

نگارش:

نسرين پولادی

زمستان ۱۳۹۰

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	چکیده.....
۲	مقدمه.....
۵	بخش اول: حقوق بین الملل محیط زیست و تغییرات اقلیمی.....
۷	فصل اول: کلیات.....
۷	گفتار اول: عناصر و ابعاد حقوق بین الملل محیط زیست.....
۱۷	گفتار دوم: حقوق بین الملل محیط زیست و پیدایش آن.....
۲۴	گفتار سوم: توسعه نهاد های حقوق بین الملل محیط زیست.....
۲۹	فصل دوم: تغییرات اقلیمی.....
۲۹	گفتار اول: کلیات تغییر آب و هوایی.....
۳۵	گفتار دوم: رژیم حقوقی حاکم بر تغییرات اقلیمی.....
۶۴	گفتار سوم: آخرین تحولات در رژیم حاکم بر تغییرات آب و هوایی.....
۷۱	گفتار چهارم: راهبردهای حقوقی سازمان ملل متحد در رویارویی با تغییرات آب و هوایی.....
	بخش دوم: مفهوم مسئولیت بین المللی دولت ها و اقدامات صورت گرفته در خصوص تغییرات
۷۷	آب و هوایی.....
۷۸	فصل اول: بررسی روند توسعه تحولات مسئولیت بین المللی دولت ها.....
۷۸	گفتار اول: سابقه تدوین قواعد حاکم بر مسئولیت بین المللی دولت ها.....
۷۸	بند اول: تعریف مسئولیت بین المللی.....
۸۴	گفتار دوم: تحولات مربوط به مبانی ایجاد مسئولیت در حقوق بین الملل.....
۹۱	گفتار سوم: اقدامات سازمان ملل متحد در باب مسئولیت بین المللی دولت ها.....

فصل دوم: بررسی نقض تعهدات بین المللی دولت ها و خسارات ناشی از آن.....	۱۰۰
گفتار اول: مسئولیت بین المللی دولت ها برای خسارات ناشی از تغییرات آب و هوایی.....	۱۰۰
گفتار دوم: تکامل نهاد مسئولیت و گسترش تعهدات عام در حقوق بین الملل.....	۱۰۸
گفتار سوم: تعهدات عام و اعمال بین المللی منع نشده.....	۱۲۰
نتیجه گیری.....	۱۳۰
منابع و ماخذ.....	۱۳۳

چکیده:

امروزه مسئله تغییرات آب و هوایی و اثرات آن بر زندگی بشر بیش از پیش مورد توجه قرار گرفته است زیرا قربانیان اصلی این تغییرات انسان‌ها هستند. برای جلوگیری و یا حداقل کاهش این تغییرات به همیاری تمامی دولت‌ها در نظام بین‌الملل نیاز است و به همین دلیل در جهت اجرای قوانین در این رابطه باید ضمانت‌های اجرایی وجود داشته باشد.

موضوع مسئولیت بین‌المللی دولت‌ها ناشی از اعمال منع نشده، بر تئوری خطر استوار است. عملکرد دولت‌ها نشان می‌دهد که مسئولیت مبتنی بر تئوری خطر از اوایل قرن بیستم به تدریج مورد توجه قرار گرفته است. در آرای داور و قضایی بین‌المللی نیز شواهدی دال بر قبول اصل مسئولیت مبتنی بر خطر دیده می‌شود. کمیسیون حقوق بین‌الملل نیز در گزارش خود به مجمع عمومی سازمان ملل متحد، به سال ۱۹۶۹، طی نتیجه‌گیری‌هایی که از بررسی نخستین گزارش روبرتو آگو، گزارشگر ویژه طرح مسئولیت دولت، به عمل آورد متذکر شد که کمیسیون به موازات مسئولیت به خاطر اعمال غیر قانونی، اهمیت مسئولیت در قبال خطرات ناشی از انجام دادن برخی اعمال منع نشده را مورد تأیید قرار می‌دهد.

مفهوم مسئولیت بین‌المللی ناشی از اعمال منع نشده در واقع از حقوق داخلی به حقوق بین‌الملل آمده، منتهی متناسب با ضرورت‌های حقوق بین‌الملل تطبیق شده و در گزارش کمیسیون حقوق بین‌الملل به تفصیل مورد بحث قرار گرفته است. مسئولیت دولت‌ها در مورد اعمال منع نشده، بر خلاف نظریه کلاسیک مسئولیت بین‌المللی دولت که مستلزم عنصر تخلف از جانب دولت است، مبتنی بر مسئولیت قهری دولت در برابر کلیه اعمال خود می‌باشد. وارد شدن این مفهوم در حقوق بین‌الملل نتیجه گسترش روزافزون حضور و نقش دولت‌ها و نیز معاهدات در همه زمینه‌های زندگی بشر است. هدف از این تحقیق، بررسی و ارزیابی تحولاتی است که در حوزه حقوق بین‌الملل در رابطه با مسئولیت بین‌المللی دولت‌ها صورت پذیرفته است با رویکردی به تغییرات اقلیمی.

کلید واژه‌ها: مسئولیت بین‌المللی، تئوری خطر، تئوری خطا، اعمال قانونی منع نشده.

مقدمه

دگرگونی و تغییر در اقلیم، پدیده ای طبیعی است که در مقیاس زمانی چند هزار ساله رخ می‌دهد اما تغییرات اقلیمی که اخیراً به وقوع پیوسته، در مقایسه با تغییرات اقلیمی دو میلیون سال پیش بسیار شدیدتر بوده است. دانشمندان معتقدند دمای زمین از سال ۱۹۸۰ تاکنون از هر دوره دیگر در ۱۸ قرن گذشته فراتر رفته و به عبارت دیگر زمین به اوج گرمای خود در دو هزاره اخیر رسیده است. برای اولین بار میزان گاز CO₂ در سال ۱۹۵۸ اندازه‌گیری شد. اندازه‌گیری‌ها نشان داد که تراکم CO₂ در این سال به میزان ۳۱۵^۱ ppm و میزان آن در سال ۱۹۹۰ به حد ۳۵۳ ppm افزایش داشته است. این میزان در اواخر دهه ۹۰ به میزان ۳۶۰ رسید و در سال ۲۰۰۵ میانگین غلظت CO₂ در جو به ۳۸۰ ppm رسید که نسبت به سال ۲۰۰۴، ۲/۶ ppm افزایش نشان می‌دهد که حدود ۱۰۰ واحد از میزان آن در دوره پیش از انقلاب صنعتی بیش‌تر است. پیش‌بینی می‌شود غلظت این گاز در سال ۲۰۲۶ به میزان ۶۰۰ ppm و تا سال ۲۱۰۰ به ۸۰۰ ppm خواهد رسید و باعث ۱/۴۵/۸ درجه سانتی‌گراد افزایش دما نسبت به زمان حاضر خواهد شد. در حال حاضر زمین ۰/۶ سانتی‌گراد گرم‌تر از سال ۱۹۰۰ است، پژوهشگران معتقدند حتی افزایش ناچیز در میانگین درجه حرارت، پیامدهای مهمی برای سلامت کره زمین در پی خواهد داشت. آن‌ها با استفاده از داده‌های جمع‌آوری شده از گیاهان، جانوران، یخچال‌ها، اقیانوس‌ها و سایر نمونه‌ها به این نتیجه دست یافتند که فعالیت‌های انسانی بر آب و هوا تأثیر می‌گذارد. مطالعات نشان می‌دهد که از دلایل مهم این افزایش دما، افزایش گازهای گلخانه‌ای ناشی از رشد جمعیت طی قرن گذشته و افزایش توسعه صنعتی در این مدت بوده است. تقریباً ۱۰ درصد CO₂ اتمسفر به علت استفاده بشر از سوخت‌های فسیلی، نفت، زغال سنگ و گاز می‌باشد. هنگامی که یک قرن پیش دانشمند سوئدی اسوانت

¹ . Part Per Million

آر نیوس نظریه گرمایش جهانی ناشی از تغییرات آب و هوایی را مطرح کرد کم تر کسی فکر می کرد این مسئله در این مدت کوتاه به مهم ترین نگرانی جامعه بین المللی تبدیل شود.

آثار خطرناک تغییرات اقلیمی بر حیات بشر تقریباً تمام جوانب زندگی بشر را در بر می گیرد. خشکسالی، طوفان های دریایی سهمگین مانند سونامی، بالا آمدن سطح آب دریاها، کاهش منابع آب شد یرین، گرم شدن هوا، آتش سوزی جنگل ها، بیابان زایی، افزایش بیماری های متعلق به مناطق گرم نظیر مالاریا و مهاجرت از جمله این آثار هستند. با وجود ارتباط کلی این آثار با مقوله های طبیعی اخیراً ارتباط این تغییرات با صلح و امنیت بشری مطرح شده است.^۲ آثار فوق نیاز به دخالت نظام حقوق بین الملل برای انتظام بخشیدن به خط مشی ها، راهبردها و تدابیر حقوقی جامعه بین المللی را آشکار می سازد. از آنجا که در ارتباط با محیط زیست در ابعاد و سطوح مختلف بسیاری از اعمال نباید انجام شود و برخی اعمال و اقدامات نیز الزاماً باید انجام گردد، (فعل ها و ترك فعل های مجرمانه در ارتباط با محیط زیست) مسلماً این بایدها و نبایدها فقط در صورتی مؤثر و مفید واقع خواهد گردید که همراه با نوعی ضمانت اجرا باشد.

بدون تردید مقدمه و پیش شرط هر نوع ضمانت اجرایی را باید پذیرش مسئولیت بین المللی برای کشور خاطی دانست. متأسفانه بنا به علل مختلف مسئله مسئولیت بین المللی ناشی از خسارات زیست محیطی همانند برخی دیگر از موضوعات محیط زیستی با گذشت زمان بسیار طولانی است و با فراز و نشیب های فراوان وارد قلمرو قواعد حقوق بین الملل گردیده است. به گونه ای که شاید هنوز هم نتوان اذعان نمود که مبحث مسئولیت بین المللی در عرصه محیط زیست به طور کامل و کارآمد ایجاد گردیده و مورد استفاده قرار می گیرد. در عین حال در سال های اخیر در زمینه های گوناگون تحولات زیادی در حوزه مسئولیت بین المللی ناشی از خسارات زیست محیطی رخ داده که جای بحث و بررسی فراوان دارد و در جهت کارآمدتر کردن هر چه بیش تر نظام مسئولیتی در عرصه محیط زیست باید این تحولات و نوآوری ها بیش-

^۲. در این مورد شورای امنیت سازمان ملل متحد در ۱۷ آوریل سال ۲۰۰۷ به ابتکار وزیر امور خارجه انگلستان طی نشست وزارتی مسأله نقش تغییرات آب و هوایی و انرژی را بر امنیت بین المللی مورد بررسی قرار داده است.

تر شناخته شده و مورد استفاده قرار گیرد. در این تحقیق سعی گردیده تا به مسائل ذیل پاسخ داده شود:

- ۱- تغییرات اقلیمی و اثرات آن بر نظام بین‌الملل چیست؟
- ۲- تحولات حقوق بین‌الملل در خصوص محیط زیست چگونه بوده است؟
- ۳- سازمان ملل متحد چه راهبردهای حقوقی را در ارتباط با تغییرات اقلیمی در پیش گرفته است؟
- ۴- مراحل تدوین مسئولیت بین‌المللی دولت‌ها و تحولات صورت گرفته در خصوص مبانی آن در رابطه با خسارات زیست محیطی و تغییرات اقلیمی چگونه صورت گرفته است؟

روش تحقیق:

در این تحقیق از روش تحلیلی استفاده شده است و مطالب به صورت کتابخانه‌ای جمع آوری شده است، از جمله دشواری‌های قابل توجه در این تحقیق کمبود منابع است که در موضوعات جدیدی چون محیط زیست امری طبیعی می‌باشد.

این پایان نامه از دو بخش که هرکدام شامل دو فصل می‌باشد تشکیل شده است. بخش اول در خصوص حقوق بین‌الملل محیط زیست و تغییرات اقلیمی و رژیم حقوقی حاکم بر آن می‌باشد. در بخش دوم سابقه تدوین قواعد حاکم بر مسئولیت بین‌المللی دولت‌ها که شامل تحولات مربوط به مبانی ایجاد مسئولیت است مورد بررسی قرار می‌گیرد و در فصل دوم مسئولیت بین‌المللی دولت‌ها در خصوص تغییرات آب و هوایی مورد مطالعه قرار می‌گیرد.

بخش اول:

حقوق بین الملل محیط زیست و تغییرات اقلیمی.

این بخش شامل دو فصل است که فصل نخست به مبانی حقوق بین الملل محیط زیست، جایگاه و وضعیت آن در نظام حقوق بین الملل می پردازد و در فصل دیگر تغییرات آب و هوایی، چالش هایی که نظام بین الملل با آن ها روبروست و راهبردهای حقوقی سازمان ملل در خصوص تغییرات اقلیمی مورد بحث قرار می گیرد.

فصل اول: کلیات

در این فصل ابتدا بحث واژه شناسی را پیرامون مفاهیم حق، حقوق و محیط زیست بیان می‌کنیم و سپس به مباحثی پیرامون وضعیت محیط زیست، حقوق بین الملل و حقوق بین الملل محیط زیست خواهیم پرداخت.

گفتار اول: عناصر و ابعاد حقوق بین الملل محیط زیست.

شناخت و تعریف دقیق از واژه های مطرح در هر موضوعی می تواند به درک صحیح از آن موضوع کمک نماید، به همین جهت به چند مفهوم اساسی در این رابطه می‌پردازیم.

بند اول: تعریف حق.

از واژه‌ی «حق» تعریف‌های فراوانی ارائه شده که در اینجا به چند تعریف مهم اشاره می‌کنیم: الف «حق، امری است اعتباری که بر حسب آن شخص یا گروه خاصی، قدرت قانونی پیدا می‌کند که نوعی تصرف خارجی یا اعتباری در شیء یا شخص دیگر انجام، و لازمه‌ی آن، امتیاز برای ذی‌حق بر دیگران می‌باشد».^۳

ب «برای تنظیم روابط مردم و حفظ نظم در اجتماع، حقوق برای هر کسی امتیازهایی را در برابر دیگران می‌شناسد و توان خاصی به او می‌بخشد، این امتیاز و توانایی را حق می‌نامند، مثل حق حیات، حق مالکیت، حق آزادی شغل و ...»^۴

ج «حق، امری است اعتباری، که برای کسی (له) و بر دیگری (علیه) وضع می‌شود».^۵

د «حق، امتیاز و نفعی است متعلق به شخص که حقوق هر کشور، در مقام اجرای عدالت، از آن حمایت می‌کند و به او توان تصرف در موضوع حق و منع دیگران از تجاوز به آن را می‌دهد».^۶

^۳ دفتر همکاری حوزه و دانشگاه، درآمدی بر حقوق اسلامی، قم، دفتر انتشارات اسلامی، ۱۳۶۴، ج ۱، ص ۴۴.
^۴ کاتوزیان، ناصر، مقدمه علم حقوق، تهران، شرکت انتشار با همکاری بهمن برنا، ۱۳۷۱، ص ۱۲.
^۵ مصباح یزدی، محمد تقی، حقوق و سیاست در قرآن، نگارش شهرابی، محمد، قم، موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی، ۱۳۷۷، ص ۲۶.

با توجه به آنچه ذکر شد می‌توان گفت: «حق، اقتدار، سلطه و امتیازی است که برای شخصی اعتبار شده و دیگران مکلف به رعایت آن هستند».^۶

بند دوم: تعریف حقوق.

کلمه‌ی «حقوق» بر سه معنی مختلف اطلاق می‌شود:

الف «حقوق به معنای مجموعه‌ی مقررات حاکم بر روابط اجتماعی است»^۷ یعنی مجموعه‌ی بایدها و نبایدهایی که اعضای یک جامعه ملزم به رعایت آن‌ها هستند و دولت ضمانت اجرای آن‌ها را بر عهده دارد. واژه‌ی حقوق در این معنا اگرچه مفید معنای جمع است و بر مجموعه‌ی از مقررات دلالت می‌کند، ولی به عنوان یک کلمه‌ی جمع که دارای مفرد باشد، مورد توجه نیست، بلکه نظیر کلماتی همچون گروه و قبیله اسم جمع به کار می‌رود و می‌توان گفت که حقوق به این معنا، نظیر واژه‌ی شرع یا شریعت در اصطلاح فقه اسلام است، حقوق در این معنا گاهی مرادف «قانون» دانسته می‌شود، در این مورد به عنوان مثال می‌توان از «حقوق ایران»، «حقوق مدنی»،^۸ «حقوق بین‌الملل»^۹ و ... نام برد.

ب «حقوق به معنای جمع حق است»، برای تنظیم روابط مردم و حفظ نظم در اجتماع، حقوق برای هرکس امتیازهایی را در برابر دیگران می‌شناسد و توان خاصی به او می‌بخشد، این امتیاز و توانایی را «حق» می‌نامند که جمع آن حقوق است، مانند حق حیات، حق مالکیت، حق آزادی شغل و حق زوجیت که با عنوان «حقوق بشر»^{۱۱} مورد حمایت قرار می‌گیرد.^{۱۲}

^۶. کاتوزیان، ناصر، مبانی حقوق عمومی، تهران، نشر دادگستر، ۱۳۷۷، ص ۳۷۴.

^۷. مدنی، سید جلال‌الدین، مبانی و کلیات علم حقوق، تهران، نشر همراه، ۱۳۷۴، ص ۲۵.

^۸. خسروشاهی، قدرت‌الله، و دانش پژوه، مصطفی، فلسفه‌ی حقوق، قم، موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی، ۱۳۷۹، ص ۱۶.

^۹. Civil Law

^{۱۰}. International Law

^{۱۱}. Human Rights

^{۱۲}. کاتوزیان، ناصر، مقدمه‌ی علم حقوق، پیشین، ص ۲.

ج « حقوق، به معنای علم حقوق » ، یعنی دانشی که به تد لیل قواعد حقوقی و سیر تحول آن می پردازد، «دانشکده ی حقوق» و شعبه های گوناگون حقوق مانند: «حقوق مدنی»، «حقوق کیفری» و... از شایع ترین موارد استعمال همین معنا می باشد.

بند سوم: تعریف محیط زیست.

بعضی از نویسندگان از اینکه بتوان تعریفی جامع و حقوقی از «محیط زیست»^{۱۳} ارائه داد، اظهار تردید کرده اند؛^{۱۴} زیرا حقوق داخلی ایران و بسیاری از کشورها در خصوص تعریف محیط زیست ساکت هستند و بیش تر محیط زیست را در رابطه با عناصر طبیعت، منابع طبیعی، شهر و مناظر به کار برده اند. به همین جهت مفهوم محیط زیست از نظر کشورها با توجه به اهمیتی که هر کشور به یکی از عناصر زیست محیطی می دهد، می تواند متفاوت باشد. برای اینکه بتوانیم تعریف جامعی از محیط زیست ارائه دهیم به ناچار باید برخی از مفاهیم را که شناخت محیط زیست، متوقف بر آشنایی به آن هاست، تعریف کنیم و در انتها تعریف مورد نظر از محیط زیست را بیان نماییم.

الف طبیعت.

اگر بخواهیم از واژه ای با مفهوم مبهم نام ببریم، این واژه چیزی جز کلمه ی «طبیعت» نخواهد بود، زیرا به تمام موجوداتی که پروردگار در جهان بی انتها، آفریده است، طبیعت گفته می شود؛ به عبارت دیگر، هر چیزی که دست بشر در ایجاد آن دخالت نداشته باشد، طبیعت نام دارد.^{۱۵}

ب اکولوژی.

«اکولوژی»^{۱۶} یا بوم شناسی، دانشی است که به مطالعه ی روابط جانداران با محیطی که در آن زندگی می کنند، می پردازد با توجه به محتوای نه چندان روشن محیط زیست، افکار عمومی، بین اکولوژی و محیط زیست تفاوت چندانی قائل نیست.^{۱۷}

¹³ Environment

¹⁴ تقی زاده انصاری، مصطفی، حقوق کیفری محیط زیست، تهران، نشر قومس، ۱۳۷۶، ص ۱۴.
¹⁵ تقی زاده انصاری، مصطفی، حقوق محیط زیست در ایران، تهران، انتشارات سمت، ۱۳۷۴، ص ۱۰.

ج اکوسیستم.

«اکوسیستم»^{۱۸} عبارت است از هر ناحیه ای از طبیعت که در آن، بین موجودات زنده و اجسام غیر زنده واکنش های متقابل انجام می گیرد، تا تبادل مواد بین آن ها به عمل آید، مثلاً یک دریاچه یا یک جنگل، یک اکوسیستم است و شامل چهار عامل تشکیل دهنده، یعنی اجسام غیر زنده، تولیدکنندگان، مصرف کنندگان و تجزیه کنندگان می باشد. اکوسیستم انواعی دارد، مانند اکوسیستم خشکی و اکوسیستم دریایی، که این ها نیز خود انواعی دارند^{۱۹} که جهت رعایت اختصار از ذکر آن ها خودداری می شود.

د کره زمین.

کره ی زمین را بر مبنای معیار های زیست محیطی به بخش های زیر تقسیم می کنند.

- لیتوسفر^{۲۰}؛ کره ی سنگی، که شامل صخره های جامد و قسمت مذاب داخلی است.^{۲۱}
- پدوسفر^{۲۲}؛ کره ی خاکی، که در اثر فرسایش لیتوسفر و بقایای جانداران و پسمانده های مواد آلی تشکیل می شود و لایه ی نازک فوقانی آن برای کشاورزی به کار گرفته می شود.^{۲۳}
- هیدروسفر^{۲۴}؛ کره ی آبی مشتمل بر سه چهارم آب شور و شیرین است که سطح کره ی زمین را فرا گرفته است.^{۲۵}
- اتمسفر^{۲۶}؛ کره ی هوا^{۲۷}، که منطقه ی گازی جو زمین را تشکیل می دهد. که خود اتمسفر یا جو زمین هم از چند لایه تشکیل شده است.^{۲۸}

16. Ecology

۱۷. همان.

18. Ecosystem

۱۹. درباره ی انواع اکوسیستم نگاه کنید: کمیسیون ملی یونسکو، آموزش بین المللی محیط زیست، ترجمه برومند، فیروزه، تهران، کمیسیون ملی یونسکو در ایران، ۱۳۷۰، ص ۲۴.

20. Lithosphere

۲۱. نوری، جعفر، فرهنگ جامع محیط زیست، تهران، مولف، ۱۳۷۲، ص ۱۵۳.

22. Pedosphere

۲۲. همان.

24. Hydrosphere

۲۴. همان.

26. Atmosphere

۲۷. هوا (Air) مخلوطی از گازهای (عمدتاً اکسیژن و نیتروژن) است که قابل روئیت نیستند، ولی اطراف ما را احاطه کرده اند و با آن تنفس می کنیم، نوری، جعفر، پیشین، ص ۱۳.

۲۸. پایین ترین لایه ی اتمسفر، تروپوسفر (Troposphere) است که تقریباً تمام بخار آب اتمسفر و کلیه پدیده های جوی مانند ابر و باران و ... در این لایه ظهور می کند. لایه های بعدی استراتوسفر (Stratosphere) نام دارد که بین تروپوسفر و

الکساندر کیس معتقد است: اصطلاح محیط زیست را می‌توان به یک منطقه‌ی محدود یا تمام یک سیاره و حتی به فضای خارجی که آن را احاطه کرده، اطلاق کرد. اصطلاح بیوسفر یا لایه‌ی حیاتی که یونسکو خصوصاً آن را به کار می‌برد، با یکی از وسیع‌ترین تعریف‌ها مطابقت دارد که عبارت است از، محیط زندگی بشر یا آن بخش از جهان که بنا به دانش کنونی بشر، هم‌هی حیات در آن جریان دارد.^{۲۹}

اگر بخواهیم یک جمع بندی ارائه دهیم، باید بگوییم:

« محیط زیست، به تمام محیطی اطلاق می‌شود که انسان به طور مستقیم و غیرمستقیم به آن وابسته است و زندگی فعالیت‌های او در ارتباط با آن قرار دارد».^{۳۰}

بند چهارم: انواع محیط زیست.

دانشمندان و کارشناسان محیط زیست معتقدند که محیط زیست به دو بخش تقسیم می‌شود:

الف محیط زیست طبیعی.

«محیط زیست طبیعی به آن بخش از محیط زیست اطلاق می‌گردد که در تشکیل آن بشر نقشی نداشته، بلکه از موهبت‌های خدا دادی است و شامل جنگل‌ها، مراتع، کوه‌ها، دشت‌ها، رودخانه‌ها، دریاها، باتلاق‌ها، چشم‌اندازها و ... می‌گردد. عوامل تشکیل دهنده‌ی محیط زیست طبیعی، شامل عوامل جاندار (گیاهان و جانوران) و عوامل بی‌جان (خاک، آب و هوا) می‌باشد».

ب محیط زیست انسانی.

«محیط زیست انسانی یا به عبارت دیگر، محیط زیست انسان ساخت، به آن بخش از محیط زیست اطلاق می‌گردد که به دست بشر ساخته شده و زاینده‌ی تفکر او می‌باشد».

۱- نگاهی به وضعیت محیط زیست.

مزوسفر قرار گرفته است. لایه بعدی مزوسفر (Mesosphere) است که در ارتفاع ۵۰ کیلومتری قرار دارد. و لایه بعدی بیوسفر (Biosphere) است که به آن زیست کره هم می‌گویند و قسمتی از کره‌ی زمین است که زندگی و حیات در آن یافت می‌شود و مشتمل بر بخش‌هایی از لیتوسفر، هیدروسفر و اتمسفر است. نوری، جعفر، پیشین، ص ۱۲۸.^{۲۹} کیس، الکساندر، «مقدمه‌ای بر حقوق بین‌الملل محیط زیست»، در حقوق محیط زیست، ترجمه‌ی حبیبی، محمد حسن، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۷۹، ج ۱، ص ۵.^{۳۰} قوام، میر عظیم، حمایت کیفری از محیط زیست تهران، انتشارات سازمان حفاظت محیط زیست، ۱۳۷۵، ص ۳.

بررسی اجمالی سرگذشت انسان نشان می‌دهد که تعامل بشر به عنوان جزئی از طبیعت با محیط پیرامونش، سه مرحله را شامل می‌شود، این سه مرحله عبارتند از: دوران تسلط طبیعت بر انسان، دوران تسلط انسان بر طبیعت و دوران تعامل و همگرایی انسان و طبیعت. دوره‌ی اول دربرگیرنده‌ی عصری است که در آن بشر کاملاً مقهور طبیعت بوده و قادر نبوده دخل و تصرفی در طبیعت انجام دهد. در این دوره که با پیدایش و آفرینش انسان شروع می‌شود، اگر بشر تصرفی جزئی هم در طبیعت و محیط زیست خود داشته است، ضرری نداشته و طبیعت به راحتی این تصرفات را تحمل، جبران و بازسازی کرده است، به طوری که می‌توان گفت، در این دوره، محیط زیست به صورت بکر و دست نخورده باقی ماند.

در مقایسه با دوره‌ی اول، دوره‌ی دوم از زندگی انسان را شاید بتوان دوران غلبه و تسلط انسان بر محیط زیست دانست. این دوره، عصر ایجاد تمدن‌های صنعتی است. بشر با دستیابی به صنعت ماشینی و به وجود آوردن کارخانه‌های کوچک و بزرگ، رابطه‌ی خود را با طبیعت متحول کرد، بدین صورت که برای افزایش تولید، منابع بیش‌تری را مورد بهره‌برداری قرار داد و در نتیجه صدمات بیش‌تری را به طبیعت وارد کرد و در اثر این امر، طبیعت رو به تخریب و نابودی گذاشت.

در این دوره، بشر این امکان را یافت که با تصرفات بی‌رویه «تعادل اکولوژیک»^{۳۱} طبیعت را بر هم زده و علاوه بر تخریب محیط زیست، آلودگی آن را نیز موجب شود. رفتار او در این دوره به گونه‌ای بود که فکر می‌کرد مالک زمین است، نه ساکن آن، لذا پیشرفت خود را، پیروزی به حساب آورد، حتی اگر این پیروزی، تخریب بخش‌هایی از محیط زیست و طبیعت را در پی داشته باشد.^{۳۲}

روند این تخریب و آلودگی زیست محیطی برای طبیعت غیر قابل تحمل، غیر قابل جبران و غیر قابل بازسازی بود، انواع آلودگی‌های آب، خاک، هوا، صوتی، شیمیایی، هسته‌ای، دریایی و

³¹ Ecology Balance

³² Barbara Ward and Rene Dubos, Only On Earth, England, Penguin Books, 1974, p. 24.

به نقل از: فیروزی، مهدی، حق بر محیط زیست، سازمان انتشارات، جهاد دانشگاهی، ۱۳۸۴، ص ۱۹.

... آثار زیانباری را برای انسان و محیط زیست داشت، به طوری که طی سال‌های اخیر به صورت بحرانی بزرگ در آمد و زنگ خطر را برای بشر به صدا درآورد.^{۳۳}

مروری بر حوادث يك قرن اخير، عمق اين فاجعه را بيش‌تر نمايان مي‌کند. اگر چه دسترسي انسان ها به تکنولوژی پیشرفته، زندگی را آسان کرده، اما استفاده ي نابجا و بي رویه از آن، عوارض مرگباري را نیز در پی داشته است. کشف بسياري از عناصر جديد براي مبارزه با بیماری ها و آفات، باعث ورود آن ها به چرخه ي غذایی انسان و خود باعث به وجود آمدن بیماری ها و عوارض ناشناخته شده است، برای مثال اثر بعضي از «آفت کش‌ها»^{۳۴} همچون «.د.ت.^{۳۵}» و «آلدرين» تا ۱۵ سال در محیط پایدار مي ماند که همین امر باعث می‌شود به تدریج این عناصر وارد چرخه‌ي غذایی انسان شوند.

در این دوره، کشف و استخراج بي‌رويه‌ي منابع طبيعي، همچون انرژی‌هاي فسیلي، علاوه بر اینکه حقوق نسل هاي آینده را به مخاطره انداخت، باعث آلودگی فراوان آب، خاک، هوا و دریا شد، آلودگی‌هايي همچون: ورود گاز کربنیک یا دي‌اکسیدکربن^{۳۶} و منواکسیدکربن^{۳۷} در اثر ورود سوخت‌هاي فسیلي به محیط زیست، ریزش بيش از بيش فضولات کارخانه‌ها و سموم مختلف در دریاها و رودخانه‌ها^{۳۸} غرق نفت کش‌های غول پیکر و وارد شدن مواد نفتي و آلاینده‌هاي ديگر به دریا سوانح و رخدادهاي هسته‌اي، جنگ هاي اتمي، سوانح شیمیایی و استفاده از سلاح‌هاي شیمیایی در جنگ ها، استفاده از محیط زیست به عنوان ابزار جنگي^{۳۹} «گرم شدن کره زمین»^{۴۰}، «تخریب لایه‌ی ازن»^{۴۱} پدیده‌ی «ال نینو»^{۴۲}، «تغییرات آب و هوایی»^{۴۳}، «باران-

^{۳۳}. کمیسیون ملی یونسکو، پیشین، ص ۱۰.

^{۳۴}. Pesticide

^{۳۵}. Dicholoro Diphenly Trichoroethane (D.D.T)

^{۳۶}. Carbon Dioxide (CO2)

^{۳۷}. Carbon Monooxide (CO)

^{۳۸}. برنامه محیط زیست سازمان ملل (یونپ)، (United National Environment Programme = UNEP) در گزارش تکا ن دهنده خود اعلام کرد که سالیانه ۶/۵ میلیون تن فضولات و ترکیبات سمی وارد آب دریاها می‌شود، ۷۰ درصد این فضولات، مواد پلاستیکی هستند که در دوره تجزیه آن‌ها حداقل ۵۰ سال است.

^{۳۹}. در این مورد می توان به استفاده عراق از محیط زیست به عنوان ابزار جنگی و به آتش کشیدن چاه‌های نفت کویت در جریان تجاوز به این کشور در سال ۱۹۹۱ اشاره کرد. ممتاز، جمشید، «حمایت از محیط زیست مطابق کنوانسیون ژنو و لاهه»، در حقوق بشر در پرتو تحولات بین‌المللی، ترجمه‌ی شریفی طرازکوهی، حسین، (تهران، نشر دادگستر، ۱۳۷۷)، ص ۲۰۶-۲۰۵.

^{۴۰}. Global Warming

های اسیدی^{۴۴}»، انفجار جمعیت^{۴۵}، نابودی جنگل‌ها و گونه‌های نادر گیاهی و جانوری و ... همه و همه به يك «فاجعه‌ی زیست‌محیطی^{۴۶}» بدل شد که آینده‌ی تنها کره‌ی مسکونی را در هاله‌ای از ابهام فرو برده است.

دوره‌ی سوم، عصر آگاهی، تعامل و همزیستی با طبیعت و محیط زیست است. گسترش آلودگی‌های زیست محیطی موجب شد که در برخی از کشورهای پیشرفته و صنعتی و سپس در سطح جهان اقداماتی برای جلوگیری از آلودگی محیط زیست صورت گیرد^{۴۷}. در این اساس دهه‌های ۱۹۶۰ و ۱۹۷۰ را باید دوره‌ی بیداری و آگاهی در زمینه‌ی محیط زیست دانست. در این دوره بشر به علایم تهدیدکننده‌ی حیاتیات پی برد و دریافت که برای نابودی حیات و زندگی در کره‌ی زمین، دیگر احتیاجی به برخورد‌های نظامی و به کارگیری سلاح‌های مخرب غیر متعارف که آثار تخریبی گسترده دارند، نیست. بلکه اگر شیوه‌ی زندگی و روش‌های تولید و مصرف را تغییر ندهد، به همان اندازه یا بیش‌تر، نابودی را به دنبال خواهد داشت. به همین

گرم شدن کره زمین، حاصل فرآیندی است که به واسطه‌ی پدیدار شدن و باقی ماندن نوعی گاز در اتمسفر، به نام گازهای گلخانه‌ای (Green House Gases) است. گازهای گلخانه‌ای بر اثر گازهایی همچون دی‌اکسیدکربن، متان و کلر و فلوئور کربن (Choloro Flouro Carbon = CFC) و اکسیدهای نیتروژن که از سوزاندن سوخت‌های فسیلی حاصل می‌شود، به وجود می‌آید. گازهای حاصله سپس وارد اتمسفر می‌شوند و از افت حرارت جلوگیری می‌کنند. به عبارت دیگر دی‌اکسید کربن اجازه می‌دهند که تشعشع خورشید به زمین برسد، اما از بازگشت تشعشع به اتمسفر ممانعت به عمل می‌آورند، این عمل باعث افزایش درجه حرارت و گرمای اتمسفر زمین شده و مانند گلخانه‌ای از زمین محافظت می‌کند، که این افزایش گرما باعث ذوب شدن کوه‌های یخی قطب شده، سطح آب دریاها را بالا می‌برد، سیلاب‌های مخرب به وجود می‌آورد، نواحی گرم و خشک کره‌ی زمین گرم‌تر و خشک‌تر شده و باعث کمبود غلات و محصولات کشاورزی می‌شود. نوری، جعفر، پیشین، ص ۳۲۷-۳۲۶.

41. Depletion of Ozone Layer

لایه‌ی ازن، یک لایه‌ی گازی است که زمین را در مقابل تشعشعات مسموم‌کننده‌ی خورشید محافظت می‌کند. ازن در اثر تشعشعات ماورای بنفش حاصل از خورشید بر اکسیژن، در استراتوسفر به وجود می‌آید. این لایه‌ی گازی در اثر اکسید نیتریک (حاصل از سوزاندن سوخت‌های فسیلی) با ترکیبات کلردار (حاصل از ترکیبات کلروفلوئور کربن موجود در آتروسول‌ها و مواد بسته‌بندی) از بین می‌رود. کاهش ازن موجود در استراتوسفر باعث می‌شود که ناحیه‌ای از این لایه، نازک یا سوراخ شود، همان، ص ۳۶۲.

42. EL Nino

ال نینو، جریان گرم جنوبی است که در طول سواحل اقیانوس آرام در جنوب آمریکا در ماه دسامبر اتفاق می‌افتد. همان، ص ۱۶۳.

43. Climate Changes

44. Acid Rain

باران اسیدی، بارانی است که به واسطه‌ی ترکیب شدن فلزات و ذرات معلق در هوا با بخار آب موجود در جو که در اثر سوخت‌های فسیلی حاصل می‌شود، به وجود می‌آید. نوری، جعفر، پیشین، ص ۴۱۶-۴۱۵.

45. Population Explosion

46. Environment Disaster

^{۴۷} تقی‌زاده انصاری، مصطفی، پیشین، ص ۴.

جهت علاوه بر اقداماتی که دولت ها به تنهایی در جلوگیری از گسترش بحران انجام دادند، به همکاری‌های گسترده‌ی بین‌المللی نیز روی آوردند. همین‌طور جنبش‌های مردمی و «سازمان-های غیردولتی»^{۴۸} نیز در کشورهای غربی فعال شدند و زنگ خطر نابودی محیط زیست را در دنیا به صدا درآوردند. توجه به محیط زیست در این دوران به حدی رسید که فقط در سال ۱۹۷۲ حدود ۳۰۰ کتاب در مورد محیط زیست در آمریکا نوشته شد.

بدین ترتیب، فکر ایجاد رابطه‌ی جدید با طبیعت و محیط زیست در افکار شکل گرفت. پایه‌ی این فکر، این است که مواهب طبیعی مورد استفاده‌ی بشر، پایان‌ناپذیر نیست و علاوه بر این، ضایعاتی که بهره‌برداران بی‌رویه از طبیعت به آن وارد می‌کنند، می‌تواند حیات نسل حاضر و نسل‌های بعدی را در معرض خطر قرار دهد. بنابراین، اگر از طبیعت بهره‌بردار می‌کنیم، این بهره‌برداران باید به گونه‌ی ای باشد که باعث از میان رفتن این مواهب نشده، ضامن حفظ آن برای نسل‌های آینده شود.^{۴۹} تشکیل کنفرانس‌ها و تصویب اسناد بین‌المللی متعدد از آثار این است.

۲- تعریف حقوق بین‌الملل.

در باره‌ی «حقوق بین‌الملل» ده‌ها تعریف ارائه شده است،^{۵۰} اما به‌طور خلاصه باید بگوییم: «حقوق بین‌الملل عبارت است از مجموعه قواعد حقوقی الزام‌آور بر روابط بین‌کشورها و دیگر اعضای جامعه‌ی بین‌المللی».

نظام بین‌المللی همانند هر نظام دیگری سکون ندارد و همواره در حال تغییر و دگرگونی است و حقوق بین‌الملل نیز که در ارتباط و حاکم بر جامعه‌ی بین‌المللی است، دگرگونی‌های شگرفی یافته، زیرا اساساً حقوق بین‌الملل یک حقوق مبتنی بر تحول است. به عبارت دیگر، هر سیستم حقوقی مدام در حال تکامل است، زیرا حقوق باید همواره خود را با واقعیت‌های موجود تطبیق دهد، این جریان تکاملی سبب شده که حقوق بین‌الملل نسبت به گذشته‌اش اختلاف چشم‌گیری پیدا

⁴⁸. Non-Governmental Organization (NGOs)

^{۴۹}. کنراد، لورنتس، هشت گناه بزرگ انسان متمدن، صص ۳۹-۴۰، به نقل از تقی زاده انصاری، مصطفی، پیشین، ص

^{۵۰}. بیگدلی، محمدرضا ضیایی، حقوق بین‌الملل عمومی، تهران، انتشارات گنج دانش، ۱۳۷۳، ص ۹-۱.

کند تا بتواند از عهده‌ی تنظیم روابط بین‌الملل برآید^{۵۱}. امروزه دامنه‌ی موضوعات مورد توجه نظام حقوق بین‌الملل به صورت آشکاری از حوزه‌های سنتی فراتر رفته و به موضوعات جدیدی همچون حقوق بشر، اقتصاد، تجارت، محیط زیست، تروریسم و ... گسترش یافته و در نتیجه مباحث تخصصی گوناگونی را در حوزه‌ی حقوق بین‌الملل مطرح ساخته است. به همین جهت، در عصر حاضر، موضوعات مهمی همچون «حقوق بین‌الملل اقتصادی»^{۵۲}، «نظام بین‌الملل حقوق بشر»^{۵۳}، «حقوق بین‌الملل دریاها»^{۵۴} و ... جزء مباحث بسیار مهم در حقوق بین‌الملل نوین هستند.

بحث محیط زیست و «حقوق محیط زیست»^{۵۵} اگر چه فی‌نفسه شاخه‌ای از حقوق داخلی است، اما در عصر حاضر به سبب پیشرفت صنعت و تکنولوژی که باعث به وجود آمدن مسائل زیست محیطی و آلودگی‌های فراوان شده، به مسأله فراملی، فرامرزی و بین‌المللی تبدیل شده است، بدین سبب امروزه محیط زیست و حفاظت از محیط زیست، حوزه‌ی نسبتاً نوینی برای مقررات بین‌المللی به شمار می‌آید.

حقوق بین‌الملل جهت پاسخ‌گویی به مسائل و مشکلات زیست محیطی جهانی و حل حقوقی آن‌ها، اقدام به وضع قواعد و مقرراتی کرده که این امر، باعث پیدایش شاخه‌ای در حقوق بین‌الملل به نام «حقوق بین‌الملل محیط زیست»^{۵۶} شده است که یکی از جدیدترین شاخه‌های حقوق بین‌الملل می‌باشد.

^{۵۱} کرمی، جهانگیر، شورای امنیت سازمان ملل و مداخله بشر دوستانه، (تهران، دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی، ۱۳۷۵، ص ۷۲. به نقل از: فیروزی، مهدی، پیشین، ص ۲۴.

^{۵۲} حقوق بین‌المللی اقتصادی به آن دسته از قواعد حقوق بین‌الملل عمومی اطلاق می‌شود که مستقیماً به مبادلات اقتصادی میان تابعان حقوق بین‌الملل مربوط می‌گردد.

^{۵۳} نظام بین‌الملل حقوق بشر، نظام حقوقی است که از افراد و گروه‌ها در برابر تجاوز دولت‌ها نسبت به حقوق شناخته شده‌ی بین‌المللی آن‌ها حمایت می‌کند.

^{۵۴} حقوق بین‌الملل دریاها، عبارت است از قواعد حاکم بر حقوق و تکالیف کشورها و احتمالاً دیگر اشخاص بین‌المللی در خصوص استفاده و بهره‌برداری از دریاها. چرچیل، رابین، لو، آلن، حقوق بین‌الملل دریاها، ترجمه‌ی آقایی، بهمن، تهران، انتشارات گنج دانش، ۱۳۷۷، ص ۱.

^{۵۵} حقوق محیط زیست عبارت است از مطالعه قواعد حقوقی موجود در زمینه‌ی محیط زیست، تقی‌زاده انصاری، مصطفی، پیشین، ص ۱۵.

⁵⁶ International Environmental Law

گفتار دوم: حقوق بین الملل محیط زیست و پیدایش آن.

«حقوق بین الملل محیط زیست مجموعه قواعد حقوقی بین المللی است که هدف آن حفاظت از محیط زیست است».^{۵۷}

مسائل و مشکلات زیست محیطی باعث شد که ضرورت تدوین مقررات زیست محیطی در سطح بین المللی، بیش از پیش احساس شود.^{۵۸} ، از این زمان به بعد بود که نحوه نگارش و برخورد با مسأله‌ی محیط زیست کاملاً عوض شد و تحت فشار افکار عمومی کم‌کم جنبه‌ی بین-المللی به خود گرفت، محیط زیست به عنوان يك مجموعه مطرح گردید، در سطح داخلی، متون قانونی برای حفاظت از محیط زیست افزایش چشم‌گیری یافت و دولت‌ها، نهادهای اداری ویژه-ای را برای مقابله با آلودگی ایجاد نمودند، سازمان‌های بین المللی نیز به نوبه‌ی خود در مقابل مسائل مطروحه‌ی جدید، عکس العمل مناسب و قوی نشان دادند و فصل جدیدی آغاز شد. در ادامه تحول حقوق محیط زیست در حقوق داخلی و بین المللی به موازات یکدیگر صورت گرفت.^{۵۹}

از سوی دیگر، چالش حفاظت از محیط زیست در سطح جهانی، تبدیل به عاملی قوی در جهت تحول مفاهیم بنیادین حقوق بین الملل گردید، اهمیت این موضوع هنگامی بهتر درک می‌شود که توجه نماییم مسائل مربوط به محیط زیست بیش از پیش جنبه‌ی بین المللی پیدا کرده و با این نگرش به آن نگاه می‌شود. عناصر مختلفی در بین المللی شدن مبارزه بر علیه آلودگی محیط زیست نقش دارند، مانند: آب، هوا، پرندگان و غیره.^{۶۰}

اگر بخواهیم تاریخی برای اولین قواعد و مقررات مربوط به محیط زیست در سطح بین‌المللی پیدا کنیم، باید بگوییم، اگرچه اولین کنوانسیون‌های مربوط به حفاظت از محیط زیست به اوایل

^{۵۷} امیر ارجمند، اردشیر، حفاظت از محیط زیست و همبستگی بین‌المللی، مجله تحقیقات حقوقی، شماره‌ی ۱۵، تابستان، ۱۳۷۴، ص ۳۲۹: به نقل از: فیروزی، مهدی، پیشین، ص ۲۵.

^{۵۸} زیاران، بزرگمهر، توسعه حقوق بین الملل محیط زیست، مسئولیت دولت‌ها و حل مسألت‌آمیز اختلاف‌ها، مجله‌ی خارجی، سال هشتم، شماره‌ی ۳، پاییز، ۱۳۷۳، ص ۴۷۲: به نقل از: همان.

^{۵۹} امیر ارجمند، اردشیر، پیشین، ص ۳۳۰: به نقل از: همان ص ۲۶.

^{۶۰} اصل ۱۲ «منشور اروپایی آب» که یکی از اولین اسناد مربوط به حفاظت از محیط زیست است، اعلام می‌دارد: «آب مرز ندارد، آب منبعی مشترک است که همکاری بین‌المللی را ضروری می‌دارد». امیر ارجمند، اردشیر، پیشین، ص ۳۳۱.